

УДК 316.3

Пушонкова Оксана Анатоліївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
ЧНУ ім. Б.Хмельницького

МОДЕЛІ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН У КУЛЬТУРІ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема сьогодення, що пов'язана зі змішанням біологічних, психологічних та соціальних контекстів дослідження гендерної асиметрії. Виявлення закономірностей формування уявлень про гендерну асиметрію у культурі дозволяє дослідити компліментарність моделі гендерних відносин, своєрідність якої у кожен культурну епоху пояснюється прагненням до встановлення подвійного балансу чоловічого та жіночого начал.

Ключові слова: гендерні відносини, гендерна асиметрія, статево-рольова ідентичність, фемінізм і гендерні дослідження.

Філософи та мислителі з глибокої давнини намагалися осмислити феномен розподілу людей за ознаками статі та характер відносин між ними. Сьогодні відбувається очевидна зміна сексуальної культури людей, соціокультурного статусу статей, трансформація образів фемінності та маскулінності. Естафета чоловічої влади систематично передається від покоління до покоління, але за останні кілька десятиліть ця істина виявилась сумнівною, що зоріентувало рух гендерних досліджень від традиційних образів до спроб розглянути ролі чоловіків та жінок не з точки зору феміністської боротьби за права, а з точки зору їх принципового розрізнення.

Підключення міждисциплінарних досліджень призвело до появи нових визначень самих понять «чоловіче» та «жіноче», нових пояснювальних моделей, в фундамент яких закладаються не біологічний та психологічний детермінізм, а соціокультурна своєрідність.

Метою статті є виявлення закономірностей формування уявлень про гендерну асиметрію та своєрідність гендерних моделей у культурі.

У гендерних дослідженнях статі спочатку була невіддільною від біологічних характеристик (як у фрейдівській концепції), згодом популярності набувають теорії гендерної соціалізації (Т. Парсонс, Р. Бейлс, М. Мід, С. де Бовуар), гендерних стереотипів (Л. Колберг, Е. Маккобі, К. Джеклін, А. Ерхард, Н. Смелзер, І. Клепіна та ін.). Сьогодні активно

застосовуються поняття «маскулінність», «фемінність», «андрогінія» у визначенні особистісних характеристик людини. К.-Г.Юнг закладає підвалини проблематики андрогінії (Аніма, Анімус) та актуалізує екзистенційно-ціннісний вимір дослідження проблеми. Проблеми гендерної асиметрії стають предметом дослідження Сандри Бем, Жака Лакана, Жіля Ліповецького, Славоя Жижека та ін.

Переважаючим образом гендерних відносин в історії філософії та культури була модель, домінантою у якій виступало чоловіче начало. Уявлення про андрогінність виступали теоретичною основою для розвитку новітніх гендерних досліджень, у яких трансформація маскулінності розглядається не як соціокультурна девіація, а як один з варіантів розвитку.

Синонімом поняття «гендер» можна вважати поняття «соціальна стать», що виступає як історично і культурно обумовлена матриця, в якій за посередництвом міфу, символу та знаку закодована своєрідність поведінки чоловіків та жінок. Гендерна асиметрія – непропорційна представленість соціальних та культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) в різних сферах життя. Зміщення центру гендерної асиметрії від природних характеристик до соціокультурних включило відносини між статями у контекст соціально-історичних взаємозв'язків.

У давньогрецьких міфах, переказаних філософами, йшлося про андрогінність людини, тобто про цілісність, гармонійність співвідношення чоловічого та жіночого начал, яке має духовну природу. Ідея андрогінності виступає в культурі як метаобраз, наскрізний архетип. В античному світі ж панувала традиційна модель чоловічого-жіночого (активність – пасивність, сила – слабкість, влада, відтворення – покора, неповноцінність), у якій жінка виступала як об'єкт обміну в чоловічих іграх влади.

Полісний світ – чоловічий, «греки не вважали жінку рівною собі істотою» [1, с. 75]. Найкращою серед жінок незмінно визнавалася та, «яка була найнепомітнішою, та про яку не говорять нічого, навіть позитивного» [1, с. 75]. В античності повністю відсутній культ жіночості, культ Прекрасної

Дами. Лише у полоні Золотої Афродити допускалися безглузді вчинки по відношенню до жінок, що легко пробачалося та трактувалося як запаморочення свідомості. «Справжня» грецька любов епохи класики гомосексуальна, гетеросексуалізація відбулася пізніше.

Другорядність та меншовартість жіночого начала, стверджена ще Арістотелем, була за доби Середньовіччя підтримана прихильниками схоластичного підходу. Водночас, послідовниками світського підходу жінка була піднесена на недосяжний п'єдестал, їй приписували усі чесноти Діви Марії.

С. Жижек розглядає феномен куртуазної любові як елементарну матрицю, з якої складаються її пізніші варіації. Це суто фантазійна матриця мазохістського театру. Куртуазний образ чоловіка як слуги своєї Дами приховує реальність чоловічого панування, «піднесення жінки до високого об'єкта любові дорівнює зведенню її до пасивного матеріалу чи екрану для нарцисистської проекції чоловічого Его-ідеалу» [2, с. 96]. Служіння Дамі надає жінкам фантазійної субстанції їхньої ідентичності, вона наділяється рисами жіночості. У цьому парадокс фемінізму: «виступаючи проти патріархального домінування, жінки водночас підривають фантазійну опору їхньої власної «жіночої» ідентичності» [2, с. 96].

Гуманісти доби Відродження до певної міри сприяли реабілітації жіночої статі. З'являються дійові, рішучі, підприємливі особи, але й антиподи високим героїням – підступні спокусниці, шахраюваті жінки, повії. Томас Мор виступив за зрівняння прав чоловіків та жінок і з цих пір питання рівноправ'я стає надзвичайно актуальним для контекстів світської культури (пізніше – у руслі марксистського фемінізму), з іншого боку – традиційні уявлення про неповноцінність жінки та домінування чоловіка, виступаючи магістральною лінією, були присутні на рівні визначальних архетипів і в Новий час.

Фемінізм як реакція на гендерну асиметрію з пануванням чоловічого начала так або інакше намагався створити дзеркально-протилежну модель.

Те ж стосується й філософів, які, дотримуючись тієї або іншої радикальної позиції, виявляли схильність стверджувати кардинально інше. Так Ф. Ніцше, який багато уваги приділяв проблемі статі, вважав, що чоловік має думати про жінку виключно по-східному. Вона – предмет володіння, служниця чоловіка. При цьому Ф. Ніцше у «Книзі для вільних умів» зазначає, що «досконала Жінка є вищим типом людини, ніж досконалий чоловік, але такий жіночий тип надзвичайно рідкісний» [3, с. 415].

О. Вейнінгер підніс статеvu відмінність і статеві стосунки до рівня центральної теми філософії. На його думку, «ідея панування є єдиною концепцією, що має позитивну цінність для жінок» [4, с. 119]. Жінка не здатна на суто духовне ставлення, на чисте кохання. Вона не є самодостатньою, природа жіночої вроди є «перформативною» – себто «сама чоловікова любов і створює жінці вроду» [2, с. 120]. Любов чоловіка до жінки є чисто нарцистичним феноменом, він розривається між своєю духовно-етичною сутністю і статевим бажанням, «чоловікове падіння у сексуальність створює жінку, наділяючи її існуванням» [2, с. 121], тому єдина мета жінки – тримати чоловіка сексуальним.

О. Вейнінгер відмічає, що чоловікові властиве чітке розмежування статевої і нестатевої сфери, його «захоплює ще багато інших речей». Він усвідомлює свою сексуальність, жінка нездатна дійти до її усвідомлення, тому не в змозі відректися від неї, їй не вистачає «подвійності» для спостереження власної сексуальності [2].

С. Жижек вважає, що О. Вейнінгер парадоксальним чином стверджує те, що «лише жінка має доступ до іншої нефалічної насолоди» [2, с. 139]. Чому? Тому що за О. Вейнінгером чоловік хоча й має доступ до десекуалізованої сфери етичних «позафалосних» цілей, «але постулювання Винятку є способом підтримувати домінування Фалосу» [2, с. 139]. Тут ми спостерігаємо аналогію з концепцією Ж. Лакана про «жінку як симптом чоловіка» (семинар 21 січня 1975 року). Вона не інтегрується повністю у символічний лад, а проявляється у чоловічій економіці як фантазмічний

об'єкт, об'єкт-причина бажання. Але статус істинності Ж. Лакан надає досимволічному «вічно Жіночому», ретроактивній патріархальній фантазії, яка є основою панування Фалосу. Визначення категорії жінки є неможливим, бо воно ніколи не буде повним. Вона – не усе. Вона – інше Чоловіка. Ж. Лакан робить висновок, що «у психіці взагалі немає нічого, що дозволило б суб'єкту визначитися як істоті чоловічої або жіночої статі» [5, с. 218]. Ми можемо вести мову лише про еквіваленти активності-пасивності.

Здавалося б протилежну гіпотезу висловлює Ж. Бодрійяр, що єдина стать – жінка, а чоловіче існує завдяки надлюдському зусиллю у спробі відмежуватися від неї. Це ствердження відповідає катастрофі принципу реальності статі і перехід його у гіперреальність. В ситуації Постмодерну жінка виходить за межі Дому і виходить у Світ – місце панування чоловіка. Це змушує вибудовувати нові сценарії відносин. За Ж. Бодрійяром спокуса жіночості є домінуванням над символічним всесвітом, тоді як фалократична влада є лише домінування над реальністю.

С. Жижек виявляє парадокс самообмеження Фалосу, що виступає засобом подолання «символічної кастрації», але стверджує фалічність через відмову від неї. Уявлення про статеву відмінність стає більш ширшим. «Чоловіче» та «жіноче» є не двома видами одного роду людини, а двома способами невдачі суб'єкта в справі досягнення повної ідентичності людини. «Чоловік» та «жінка» разом не складають Цілого, позаяк кожне з них уже є в собі невдалим Цілим» [2, с. 138]. Тобто це не дві позитивні субстанціальні сутності, а дві відмінні модальності однієї й тієї самої сутності. Тому, щоб «фемінізувати» чоловічий дискурс, досить змінити, іноді майже невлотно, його специфічну «тональність».

Статева відмінність постає саме в тій точці, де зазнає невдачі символізація. Отже статі є двома невдалими спробами символізувати це Ціле.

Сандра Бем, досліджуючи трансформацію поглядів на проблему нерівності статей, виділяє три види уявлень про відносини чоловіків та жінок, називаючи їх лінзами гендеру, які не лише «задають ракурс

сприйняття, осмислення та розгляду суспільної реальності, але й формують соціальну реальність» [6, с. 16].

Перша лінза – андроцентризму, дозволяє сприймати чоловіка та його досвід як норму. Друга лінза – гендерної поляризації, що створює проекцію на світ культури статевих особливостей, які проявляються в стилі одягу, соціальних ролях, способах вираження почуттів. Третя лінза – біологічного есенціалізму, яка репрезентує попередні лінзи як неминучі наслідки спадкової біологічної природи жінок та чоловіків.

Сандра Бем підкреслює, що лінзи відтворюють владу чоловіків на рівні зовнішньої та внутрішньої культури. Формується ціннісний світ, який так або інакше підлаштовується під уявлення про справжнього чоловіка та жінку. Гендерна система укорінена у нашій свідомості. Гендерні відносини – не просто соціальна умовність, яка побудована на владі, але сприймається як природна. Таким прикладом може бути уявлення часів античності про Дім, як сферу домінування жінки, та Світ – як сферу домінування чоловіка. Коли жінка порушила кордони, що склалися сторіччями, у невизначеній ситуації опинилися як вона сама, так і чоловік. Якщо ситуація не задається лінзами гендеру, вона стає непередбачуваною.

Ж. Ліповецький виділяє соціальні моделі жінки, постулюючи історичний розпад тих способів, якими будувалися відносини між статями. Потрясіння усього устрою соціалізації та індивідуалізації призвело до «нової моделі жінки» [7, с. 339]. Соціальна модель першої жінки: жінка – зло, нижча істота, яку чоловіки недооцінюють та зневажають. Соціальна модель другої жінки – жінка, що викликає поклоніння, та сама, в якій феміністки угледіли завершальну форму домінування чоловіків. Але, важливі рішення залишаються прерогативою чоловіків, жінка не грає ролі у політичному житті, та не є економічно незалежною. Жінка вийшла з тіні та позбулася зневаги з боку чоловіків, «їй пожалувана можливість звеличувати чоловіка» [7, с. 344]. Починаючи з XVIII ст. розповсюджується уявлення про те, що могутність слабкої статі надзвичайно велика, що вона, усупереч оманливій

видимості має істинну владу, оскільки у її підпорядкуванні знаходяться діти і вона впливає на впливових чоловіків. Новий образ жінки, або жінки індетермінованої, Ж. Ліповецький наділяє незалежністю від традиційного впливу уявлень чоловіків про жінку. Жінка визначалась через погляд чоловіка, вона бачила себе його очима. Сьогодні формується її самодостатність. Існує багато сучасних форм повного оволодіння жінкою свободи «розпоряджатися собою на власний розсуд в усіх сферах життя» [7, с. 346], третя жінка – «продукт жіночої самотворчості» [7, с. 348].

Важливою думкою Ж. Ліповецького є утвердження нових ціннісних орієнтирів для розділення статей. Основі традиційних патріархальних стереотипів, таких, як культ успіху, сили, раціональності, інтелекту, протиставлені специфічно жіночі цінності ніжності, терпимості, потягу до стабільності. Чоловічі цінності допускають агресію і насильство, при тому як жіночі добродетності передусім полягають у здатності до співчуття. Жінка продовжує життя, чоловік його захищає – на цьому формується спільний ціннісний світ. Згадаймо «еротичну» філософію язичеської культури з ідеєю любові, як сходження вгору, любові-захоплення, та нову ідею любові-жалості, запропоновану християнською традицією, любові-співчуття, оплакування занепаłego світу, любові що сходить униз. Так, «грек любить те, що вище за нього (цінніше, аристократичніше), те, що божественне, Христос і християнські душі, навпаки, люблять те, що «лежить у злі», навіть ворогів» [1, с. 80].

Те, що сьогодні втрачається духовний зміст статі є наслідком панування нової форми тілоцентризму, коли гендерні відмінності зникають та презентується тіло взагалі. Віддалення від одухотвореної тілесності призводить до окремого існування частин тіла, культивуванні гламуру.

Духовний зміст статі – невпинна робота по виявленню її гідності. При цьому чоловік розв'язує внутрішні суперечності, жінка – зовнішні. Для чоловіка розв'язання внутрішніх суперечностей (Аніма-Анімус) історично було пов'язано з поступовим повільним, але прийняттям Жіночого в собі.

Поза сумнівом, тут мають значення і зовнішні маніфестації. Узгодження образів матері та повії, ницості та величі жінки – це вічна тема, що має прояв у міфологемах як проблема взагалі життєздатності чоловіка. Якщо він цієї суперечності не вирішує – «поглинається» жінкою, або впадає в обмежену фалічність. Він має подолати як страх перед жінкою, так і презирство до неї. У такий спосіб асимілювавши жіноче начало він встановлює баланс, що дозволяє досягати позафалічних цілей.

Жінка історично вчиться зберігати та розкривати свою природу у різних контекстах (політичних, економічних, культурних). Вона виходить з Дому у Всесвіт, сферу панування чоловіка, проте має зберегти баланс Дім-Всесвіт, щоб зберегти свою жіночу сутність. Її свобода є провокативною, в тому сенсі, що виявляється оманною, якщо ціною за неї є власна жіночість.

Отже, чоловік здобуває істинну гідність вирішенням суперечності «чоловіче-жіноче» на внутрішньому рівні, жінка – на зовнішньому. У цьому, на наш погляд, сутність глибинної компліментарності чоловічого та жіночого начал, єдність яких попри усі розбіжності полягає у встановленні балансу сходжень «вгору» та «униз». Звідси парадокси ницості та величі жінки, звідси уявлення про справжнього чоловіка, які можуть суперечити зовнішнім нефалічним ознакам, тобто тим, які є неприйнятними з точки зору гендерних стереотипів у конкретній культурі. Отже, чоловік здобуває цілісність, подолавши внутрішню амбівалентність у ставленні до жінки, жінка, – через її усвідомлення як можливості власної свободи. Але вона її не обирає. Усвідомивши власну тотальну владу вона визнає первинним начало, завдяки якому її отримала.

Таким чином, чоловічий та жіночий способи самовиявлення виступають як два різноспрямовані вектори, що встановлюють подвійний баланс. Окрім різних варіацій ієрархічних відносин у владному дискурсі, представлених у гендерних дослідженнях, увага зосереджується на екзистенційно-ціннісному вимірі стосунків чоловіків та жінок, що дозволяє

їх розглядати з точки зору життєвих стратегем та складної комплементарної взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Чумаченко Б.М. Вступ до культурології античності / Б.М.Чумаченко // – К. 0 Видавничий дім. – «Киево-Могилянська академія», 2009 – 174 с.
2. Жижек С. Метастази насолоди / С.Жижек // – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 188 с.
3. Ницше Ф. Человеческое слишком человеческое / Ф.Ницше // – М., 1990
4. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование [Текст] / Отто Вейнингер. Пер. с нем. В. Лихтенштадта. Серия: Фундамент психологии XX века. – М.: Латард, 1997. – 358 с.
5. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа (Семинары: Книга XI(1964)) / Ж.Лакан // Пер. с фр. / Перевод А. Черноглазова. – М: Издательство Гнозис , Издательство Логос. – 2004. – 304 с.
6. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С.Бем // – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с.
7. Липовецкий Ж. Третья женщина. Незыблемость и потрясение основ женственности / Ж. Липовецкий // Пер. с фр. Н.Полторацкой. - СПб.: Алетейя, 2003. - 512 с.

MODELS OF GENDER RELATIONS ARE IN CULTURE

Abstract. The article focuses on the actual modern issue, associated with a mix of biological, psychological and social contexts of the research of gender asymmetry. Identifying the patterns of formation of gender asymmetry representations in the culture allows us to study the complementarity of the model of gender relations, which originality in every cultural epoch can be explained by the desire to establish a dual-balance of masculine and feminine.

Key words: gender relations, gender asymmetry, sex-role identity, feminism and gender researches.